

Tarım tarihi insanlık tarihi ile başlar. Bu nedenle tüm tarihsel kanıtlar üzerinde tarımın izi dolaşır. Ancak, bu izler bize sınırlı da olsa tarımın evrimsel gelişimi hakkında bilgi vermektedir. En yakın düzenli kayıtlara Osmanlı İmparatorluğu döneminde rastlanmaktadır.

Osmanlı imparatorluğundan günümüze tarım ve tarıma hizmet götüren kuruluşlar önemini daima korumuştur. Tüm ekonomik faaliyetlerin büyük oranda devletin kontrolünde olduğu Osmanlı İmparatorluğu döneminde, tarım da tamamen devlet kontrolü ile yapılmıştır. Ancak, kendi içinde oto kontrolü olan bu dönem tarımın teşkilatlanmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Osmanlı döneminin tarımsal ekonomisini elinde bulunduran "Tımar Sistemi" bir çok eleştirisel yönleri olmasına rağmen tarımın organizasyon içerisinde yürütüldüğünü göstermektedir.

14. yüzyıl ile birlikte 600yılı aşkın süre tarihte önemli bir yer almış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım ağırlıklı bir iktisadi hayat varlığını sürdürmüştür. Başlangıçta konar göçer bir hayat yaşayan toplum imparatorluğun gelişmesi ve idari düzenin yerleşmesi ile yerleşik hayata geçmiştir.

Tüm sanayi öncesi toplumlarında görülen ortak özellik imparatorlukta da yaşanmıştır. Osmanlı döneminin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihi hakkında bilgi veren Tahrir Defterlerindeki kayıtlar nüfusun %80-90'ının tarımsal faaliyetlerden gelir elde ettiğini göstermektedir. Bu tür istatistiklerin hangi yıllarda tutulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, imparatorlukta mevcut ve potansiyel vergi nüfusunun belirlenmesi için 14. yüzyılda defter tutulmaya başlandığı ileri sürülmektedir. 1520-1530 yılları arasında da tahriri defterlerinden elde edilen bilgiler de tarım nüfusunun yüksekliği hakkında bilgi vermektedir.

Osmanlı'da Toprak Düzeni

Klasik Osmanlı döneminde (15 ve 16. yüzyıl) çiftçiler sahip oldukları üretim aracına göre adlandırılmış ve buna göre katagorilere ayrılmıştır. Köylüler tasarruflarındaki arazi büyüklüğüne göre çift, nîm çift, bennâk, caba, mücerred gibi sınıflara ayrılarak vergilendirilmişlerdir.

İmparatorlukta tarımsal faaliyetler büyük ölçüde devletin kontrolü altında devam etmiştir. Devlet mülkiyetine dayalı bu toprak sistemine mir-i arazi denilmektedir. Mir-i arazi rejiminde toprağın çıplak mülkiyet hakkı devlete aittir. Mir-i arazi rejiminde doğrudan yönetim tarafından oluşturulmuş ve hiyerarşik bir mülkiyet sıralaması getirilmiştir. Buna göre toprakta en büyük pay sahibi olan padişaktır. Bunu, sadrazam, vüzara, ümera, beylerbeyi, sancakbeyi ve askeri görevler için dirlik verilen sipahiler izlemektedir.

Köylü irsi ve ebedi kiracı olarak toprağı işlemektedir. Köylü topraktaki tasarruf hakları karşılığında devlete vergi ödeme yükümlülüğüne sahip olmuştur. Bu vergilerin toplanması makam ya da kişilere belirli görevler karşılığında bırakılmıştır. Bu kişiler sahibi-i arz olarak anılmıştır. Fethedilen topraklar mir-i rejim uyarınca dirliklere ayrılıp buralarda sahibi-i arz'lar görevlendirilmiştir. Sahibi-i arz, bu görevleri

karşılığında devlete silahlı asker (cebeli) yetiştirmek, donatmak ve gerektiğinde savaşa katılmakla mükellef olmuşlardır Osmanlı mir-i rejimi 3 farklı toprak sistemini içinde barındırmıştır.

1. Has

Geliri 100.000 akçeden fazla dirlikler olup üst düzeydeki idarecilere tahsis edilmişlerdir. Has sahipleri tımandan farklı olarak her beş bin akçe için 1 asker hazırlamakla yükümlü olmuşlardır. Has göreve bağlı olarak verildiği için sahipleri de sık sık değişmiştir.

2. Zeamet

Geliri 20.000-100.000 akçe arasında olan ikinci derecedeki emirler, beyler ve sancak beylerine verilen dirliklerdir. Zeamet sahipleri (zaim) de her beş bin akçe için 1 asker hazırlamakla yükümlü olmuşlardır. Tımar sahipleri gibi topraklar çok sınırlı bir şekilde ve küçülerek izinle babadan oğula geçmiştir.

3. Tımar

Ekonomik açıdan toprakları rasyonel bir şekilde işleterek hububat üretiminin ara verilmeksizin sürdürülmesini amaçlayan tımar sistemi Osmanlı tarımının temelini oluşturmuştur. Bu sistem, Selçuklu toprak düzeni olan "askeri ikta" sistemini esas almıştır. İkta sistemi Hz. Ömer zamanında istila sonucu sahipsiz kalan toprakların devlete vergilerinin ödenmesi şartı ile şahıslara verilmesi yöntemi ile başlamıştır .

Tımar sistemi, bilindiği gibi, devletin birtakım gelirlerini hizmet karşılığında dirlik sahibi denilen ve genellikle askeri ve idari görevler yüklenen kişilere verilmesine dayanmaktadır. Tımar geliri 3.000-20.000 arasında olan dirliklerdir. Daha çok savaşta yararlılık gösteren askerlere ve sipahilere sürekli toprakların başında durma zorunluluğu ile tahsis edilmiştir. Tımarlı sipahiler her üç bin akçe karşılığında bir asker besleme, donatma ve savaşa hazırlama yükümlülüğünde olmuşlardır. Devlet tımar sistemi ile vergi gelirlerini toplamak için büyük bir mali örgüt kurup bunun devamını sağlama yükümlülüğünden kurtulmuş, aynı zamanda vilayetlerde düzeni sağlamış ve savaşlar için de büyük bir askeri güç oluşturmuştur. Merkezi yönetim anlayışına sahip Osmanlı sistemi açısından, bu düzenin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi, tımar sistemine tabi topraklardan sağlanacak vergilerin doğru tespit edilmesine bağlı olduğu için kayıt sistemine ihtiyaç duyulmuş ve tahrir defterleri oluşturulmuştur. Devlet bu yolla, vilayetlerdeki vergiye tabi olacak nüfusu ve tahmini vergi gelirlerini tespit etmiştir. Tahrir, tımar sisteminin yürürlükte olduğu sancaklarda uygulanmıştır. Tahrir defterleri bir çok tarih araştırmacısı tarafından, Osmanlıların "klasik devri" denilen asırlarda, tımar sistemini uyguladıkları bölgelerde, vergi mükelleflerine ait çeşitli bilgileri (ki bazen vergiden muaf kişiler de kaydedilmiştir), bunların yaşadıkları yerlerden toplanması beklenen vergileri, bu vergilerin hangi kişi veya kurumların tasarrufunda bulunduğunu tespit eden ve genelde sancak esasına göre düzenlenen resmi belgeler olarak tanımlanmaktadır.

Tımar sisteminde toprak sınırlı da olsa küçülerek babadan oğula geçebilmiştir. Bu da batı toplumlarında yaşanan ve bir sınıf farkı yaratan derebeylikten farklı olduğu için uzun süre sistemin işlemesine olanak sağlamıştır.

Mir-i arazi sistemi, köylüyü her türlü doğal ve toplumsal tehlikeler karşı da koruyan bir sistem olmuştur. Toprağı kiralayan ve işleyen çiftçiye de (reaya) tanınan haklar Osmanlı toprak düzeninde en önemli konulardan biri olmuştur. Tımarından memnun olmayan bir reaya şikayet etme hakkın sahip olmuştur. Bir reayanın ölümünde toprak belirli önceliklere göre mirasçılara belirli bir ölçüğün altına düşürülmeden yada genişletilmeden devredilmiştir. Ancak, köylünün toprağını terk edemez yükümlülüğü ile bir anlamda özgürlüğü sınırlandırılmıştır, terk ettiğinde ise geri getirilmiştir.

Aynı zamanda toprağını nadas dışında 3 yıl üst üste işlemeyen çiftçiden "çift bozan" veya "leventlik akçesi" adı altında toprağın boş kalmasından doğan zararları ödemek için vergi alınmıştır.

Köylüye verilen arazi parçalanamaz olduğu gibi bir çiftçi ailesinin geçimini sağlayacak miktarda tutulmuştur. Osmanlı kanunnamelerine göre büyüklük toprağın yetiştirme kabiliyetine göre değişmek üzere verimli yerlerde 60-80, orta verimli yerlerde 80-100 ve kıraç yerlerde ise 100-150 dekar olarak sınırlandırılmıştır. Arazi kullanımına karşılık toprağın verimliliği de dikkate alınarak elde edilen üründen 1/10 ile 1/50 arasında aynı "aşar/öşür" vergisi alınmış ve her yıl 33-36 akçe arasında değişen "çiftçi akçesi" adı altında devlete arazi kiralamadan dolayı vergi ödenmiştir. Bunların dışında pazarda satılan mallardan "baş", topraksız veya az topraklı çiftçilerden bennak adı ile vergiler de alınmıştır.

En önemli ürünler tahıllar olmuştur. Tahrir defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre toplam üretimin %90'ını aşan bir oranda tahıl ürünleri üretildiği saptanmıştır (Öz, 2000b). Bu dönemde yasak olmasına rağmen özellikle Mısır, Venedik ve Trakya'dan yapılan buğday ihracatından yüksek kazanç sağlandığı belirlenmiştir. Pirinç, pamuk, kendir, kenevir ve tütün önemli pazar oluşturan ürünler olmuştur. Ayrıca sebze tarımı, özellikle koyunculuk ve başta bağcılık olmak üzere meyve yetiştiriciliği de önde gelen tarımsal faaliyetler arasında yer almıştır. Bağcılığın ve meyveciliğin gelişmesindeki nedenlerin başında bu alanların yetiştiricilik gereği çift ile çevrilmesinden doğan mir-i arazinin mülk araziye dönüştürülmesidir. Çiftçi arazisine bu amaçla yaptığı yatırım ile araziye imar ederek mülk hakkını elde etmiştir. Meraların geniş olması, et tüketiminin fazla olması, deri işleme sanatının yaygın olması ve geleneksel yaşam tarzının devamlılığı ve geçimlik üretim yapan çiftçilerin varlığı koyunculüğün artışıdaki temel etkenler olmuştur.

Toprak Düzeninin Bozulması

Toprak rejiminin Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesinde rolü önemlidir. Mir-i arazi sistemi ile yetiştirilen büyük bir askeri güçle uzun yıllar üç kıtada hüküm sürmesini sağlamıştır. Ancak, duraklama dönemi ile de toprak düzeni yani mir-i arazi düzeni bozulmaya başlamıştır. Rejimin bozulması birbiriyle ilişkili nedenlere bağlı olmuştur.

Tarım ürünlerinin fazlası devletçe alındığı için bu işleyişi bozacak ve toplumsal gelişimi hızlandıracak hiçbir çabaya izin verilmemiştir. Kominal olan bu yapı değişime ve yeniliğe dirençli bir yapıya dönüşmüştür.

Öte yandan geniş topraklara sahip Osmanlı da devam eden seferler nedeni ile ordu yorulmuştur. Modern olmayan tekniklerinin kullanılması da savaşta önemli yenilgilere ve fetihlerden gelen ganimetlerin azalmasına neden olmuştur. Dağınık ve birbirinden habersiz olan Osmanlı ordusu için bu tekniklerin kullanılması kısa sürede mümkün olmamıştır. Bu nedenle, ordunun yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiştir ve kapı kulu askerleri artırılmıştır. Ancak, bu artış askerlerin harcamasını da artırdığı için yeni gelir kaynakları arayışına yönelmiştir. Ordunun ateşli silahlar ile tanışması tımar sahiplere olan ihtiyacı da azalmıştır. Bu nedenlerle daha az önemli olan tımarlar sipahilerden alınmış ve ihale yöntemi ile mültezim adı ile anılan kişilere devir edilmiştir. Mültezimler, daha çok kar elde etmek amacı ile padişaha ihalede ödedikleri götürü usulü vergiden daha fazlasını reayadan almak için her türlü baskıyı uygulamış ve köylünün yoksullaşmasına neden olmuştur. İlk olarak 3 yıllık dönemler için ihale edilen dirlikler daha sonraları nüfuzlu kişilere 10 yıl hatta ömür boyu peşin, kira, açık artırma ile devredilmiştir. Bu uygulama eski küçük işletmeleri feodal bir yapıya dönüşmenin başlangıcı olmuştur. 16 yüzyılın ortalarına kadar 150-200 bin arasında olan cebeliler yüzyılın sonuna doğru 8 bine düşmüştür. Askeri sistem toprak sisteminden beslenmesi bu hızlı düşüşü yaratmıştır.

Genişleyen imparatorlukla birlikte artan nüfus, fetihlerin durması ile istihdam sorunu yaşatmaya başlamıştır. Bu sorunla karşı karşıya olan nüfus belirli büyüklükteki çiftliklere dağıtılmış ve sürekli vergi artışı ile yoksullaşan köylüyü giderek yoksullaştırmıştır. Mültezimlik tarımda modernleşmesini engellemiş, haberleşme ve ulaşım olanaklarının yetersizliği de eklenince çiftçi içe dönük üretime yönelmiştir. İdari ve siyasi bozulmalarla ekonomik sıkıntılar aynı dönemde yoğun olarak yaşanmaya başlamıştır. Bu idari bozukluk kapı kulu askerlerinin dahi dirlik sahibi olması ve devlet kademesinde rüşvetin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Geçim sıkıntısı içinde olan ve yüksek vergi ile daha zor duruma düşen köylü, tefecilere yönelmiştir. Borçların ödenememesi de toprağın tefeciye devredilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, rüşvet ve bürokratik baskılar büyük ve verimli arazilerin belirli kişiler elinde toplanmasına neden olmuş ve hepsine ortak olarak "ayan" denilen yeni toprak sahipliği ortaya çıkmıştır. Öncelikle Avrupa'da toprak düzeninin ferdi mülkiyete geçmesi ile modern tekniklerin kullanılması gelir artışını sağlamıştır. Ekonomik üstünlük bir çok avantajı da sağlamıştır. Tarım dışı faaliyetlerin gelişmesi, tüm alanlarda teknolojinin kullanılması mümkün olmuştur.

Gelişen ticaret yolları Akdeniz'in dolayısı ile Osmanlı mülkünün gelirini geriletmiş, Avrupa'da yaşanan enflasyon Osmanlı İmparatorluğunu ucuz gıda maddesi ve hammadde ithal edilen bir pazar durumuna dönüştürmüştür. Bu da batıya hammadde üreten bağımlı bir yapı ortaya çıkarmıştır.

III. Selim, II. Mahmut ve Abdülmecit'in ıslahat denemeleri de sonuçsuz kalmıştır.

Tanzimat Fermanı ve Cumhuriyete Kadar Yeni Toprak Düzeni

Giderek belirli kişilerin ellerinde toplanan tımar sahipleri güçlerini de artırmışlardır. Bu da padişahlık makamı için bir tehlike olmaya başlamıştır. Merkezi idarenin de zayıfladığı bu dönemde ayanlar köylüye iyi davranmadıkları gibi ödemekle yükümlü oldukları vergileri de ödememişlerdir. 1808 yılında ayanlar II. Mahmut'a "sened-i ittifak" imzalatmış ve daha da güçlenmişlerdir. Bu ittifakla ayanlar, vergi imtiyazlarını ve irsi hükümlerlerini kabul ettirmişlerdir. 1812 yılından sonra II. Mahmut geniş bölgelerde hüküm süren bu ayan sınıfını ortadan kaldırmayı başarmış ancak köy ağaları daha dağınık yarı feodal unsurlar olarak varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Bitlis ve Diyarbakır'da 51 dekar ve daha büyük toprağı işleyenler egemen olurken, Batı Anadolu'da ise işletme büyüklükleri küçülmüştür.

Gerileme dönemi ile birlikte toprak düzeni de yenilenemeyince tımar sistemi de Tanzimat Fermanı (1839) ile kaldırılmıştır. Bu yıldan sonra mültezim uygulaması sona erdirilmiş ve vergilerin devlet görevlileri tarafından alınması kabul edilmiştir. Ancak bu da beklenen başarıyı gösteremediği için 1841 yılında yeniden mültezim uygulamasına geçilmiştir. Tanzimat yıllarında özel mülkiyet haklarının uygulanması büyük çiftliklerin oluşmasına da neden olmuştur. 1847 yılında çıkarılan bir tebliğ de toprak parçalanmasının ilk adımı olarak tarihe geçmiştir. Bu tebliğ de toprağın miras yolu ile yalnızca babadan uygun olan oğula geçmesi kaldırılmış ve kız evlatların da mirastan pay alması kabul edilmiştir. Böylece topraklar parçalanarak daha da küçülmüş, optimum sınırların altında kalmıştır. Bu küçülmeye verim artırıcı tarım tekniklerinin kullanılmaması da eklenince tarımsal gelir giderek düşmüştür. Bu tehlikeler karşısında 1858 yılında Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Rüştü Paşa, Arif Bey ve Tahsin Bey'den oluşan bir kurul tarafından arazi kanunnamesi çıkarılmıştır. Kanunname eski kanunnameler, fetvalar, gelenek ve göreneklerden hareket ederek hazırlanmış, olsa da ilk ciddi ve ayrıntılı toprak kanun çalışması olmuştur. Kanun 138 maddeden oluşmuştur ve ülke toprakları 5 gruba ayrılmıştır.

Mülk Topraklar (Araziyi Memluke):

Tasarrufu ve geliri tamamen mülk sahibine ait olan topraklardır;

" Köy ve kasaba içinde ve civarında olan yarım dönümü geçmeyen topraklar

" Mir-i araziden satın alınan topraklar

" Öşürlü arazi: Savaşı kazanan müslümanlara bırakılan ve öşür adında vergilendirilen mülk niteliğindeki topraklardır.

" Haraçlı arazi: Savaşı kaybeden hristiyan halka öz mülk niteliğinde bırakılan topraklardır. Ayni ve nakti vergi yükümlülükleri vardır.

" Mevat araziden ihya edilen topraklardır.

Mir-i Topraklar:

Çıplak mülkiyeti devlete ait olan ve reayanın işlediği, devlet adına mültezimlerin vergi topladığı topraklardır.

Vakıf Toprakları:

Mülk topraklar özelliğini taşıyan ancak, tüm gelirleri dini amaçlı olan ve mülkiyet ile ilgili her türlü değişiklikler hapsedilmiş topraklardır.

Kamu Toprakları:

Kamunun ya da belirli bir köy/kasaba halkının ortak kullanımına verilmiş, pazar, panayır, mera, yaylak, kışlak gibi mülkiyet ya da tasarruf hakkına sahip olunmayan topraklardır.

Ölü Topraklar:

Tasarrufu kimsede bulunmayan çorak, dağlık ve ormanlık topraklardır.

1858 arazi kanunnamesine göre mir-i toprakların mülkiyeti devlette tasarruf hakkı da köylüye verilmiştir. Kanunname köylüye topraktan yararlanma hakkını devretmeyi de mümkün kılmıştır. Böylece mir-i toprakların özel mülkiyete geçişi de başlamıştır. Ayrıca, daha önce tasarruf hakkı dirlik sahibi tarafından dağıtılırken kanun ile bu görev mal memurlarına devredilmiştir.

1874 yılında tapu örgütü kurulmuş ve 1911 tarihinde de çıkarılan kanun ile köylünün tasarrufunda bulunan mir-i araziye ipotek edilebilir, borç karşılığı satılabilir hale getirilmiştir. Bu kanunlar ile Cumhuriyet öncesi özel mülkiyeti getirmiş ancak adil olmayan bir toprak düzeni oluşmuştur. 1913 yılında derlenen bilgilere göre çiftçi ailelerinin %5 toprakların %65'ine sahip iken, çiftçi ailelerinin %8'ini oluşturan 80.000 ailenin de topraksız olduğu belirlenmiştir.

Tanzimat Dönemi Tarımsal Yapı

19. yüzyılın 2. yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğunda dış ilişkiler artmış ve yeni üretim faaliyetleri için ilk girişimler başlamıştır. İlk olarak şeker pancarı üretimi için çabalar başlamış ancak 1913 yılına kadar başarılı olunamamıştır. 1913'de ıslah edilmiş şeker pancarı tohumları ithal edilerek Bursa, Çanakkale, Elazığ, Sivas, Ankara ve Şam'da denemeler başarılı sonuçlandı için üretime başlanmıştır. Ancak, önceki yıllarda başarısız olan şeker fabrikasının kurulması cumhuriyet dönemine kadar mümkün olamamıştır.

1861 ve 1862 yılları pamuk tarımı teşvik edilmiştir. Ancak dokuma sanayinin gelişmemiş olması diğer ülkelerle rekabet şansını azaltmış ve yalnızca ham pamuk ihracatı yapılarak gelir sağlanabilmiştir. Pamuk veriminin geliştirilmesinde önce İngilizler sonra da Almanlar etkili olmuşlar ve ticaret yetkilerini ellerinde tutmaya çalışmışlardır.

1862 yılında yine ipek üretiminin artırılması için dutluk alanlara yönelik muafiyetler benimsenmiş ve ipek ihracatı yapılmaya başlanmıştır. İhracat şansı olan ürünler için çeşitli teşvikler yapılmıştır. Önemli ihracat ürünleri arasında olan tütün ekim alanları bu dönemde 4 kat artış göstermiş ve 8 bin hektara yükselmiştir. Yine, incir ve üzüm üretiminde de 2 kata varan artış sağlanmıştır.

Tanzimat fermanı ile teşvik edilemeye başlanan diğer bir ürün de merinos yetiştiriciliği olmuştur. Ancak, kapütülasyonlarla iç pazar gümrüksüz ithal mallar açık olduğu için üreticiler rekabet edememiş ve bu üretim dalından beklenen sonuç yeterince alınamamıştır.

Kapütülasyon altında olan ülke, 1878-1913 yılları arasında her yıl ortalama 75 bin ton un, 65 bin ton pirinç ve 10 bin ton buğday ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle her yıl yaklaşık 12 milyon altın lira ödenmiştir.

Bu dönemde alt yapı yatırımları için de adımlar atılmış, bir kısım sulama çalışmaları tamamlanmış fakat, savaş nedeni ile önemli olan bazı nehir ıslahı çalışmalarına başlanamamıştır. Üreticiye tohumluk dağıtılması, üreticinin kredilendirilmesi çalışmaları, tarım okullarının açılması gibi atılımlar da bu yıllarda başlamıştır.

Tarım Bakanlığı'nın Kurulması

Tarımsal kamu hizmetlerinin örgütlenmesinde ilk adım 1846 yılında atılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda yenilik hareketlerinden biri de yönetim biçiminde olmuş ve bakanlıklar kurulmuştur. Bu bakanlıklardan biri de Ziraat Nezareti (Tarım Bakanlığı) olmuştur. Bu tarihten itibaren Bakanlık bir çok kez isim değişikliği yaşamıştır. Çizelge 4'de meşrutiyet Döneminde görev yapan Tarım Bakanları, görev dönemleri ve Bakanlığın değişen adları verilmiştir. 7 kez isim 44 kez de Bakan değişikliği yaşanmıştır.

1880 yılında kurulan Ticaret ve Ziraat Müsteşarlığı, 1881 yılında oluşturulan ilk Ziraat Müfettişliği ile 1883'de kurulan Orman ve Maadin Umum Müdürlüğü ile kurulan Genel Müdürlükler olarak tarihe kaydolurken 1885'de Baytar Müfettişliği birimi çağdaş denetim işlevi anlamına gelmekle birlikte, hayvan sağlığı alanında merkezi bir örgütlenme olarak önem taşımaktadır.

Tarımsal kredinin ilk kooperatifleşme hareketi de bu dönemde başlamıştır. 1863 yılında büyük devlet adamı Mithat Pasa tarafından "İkraz Sandıkları" kurulmuştur. 1867 yılında "Memleket Sandıkları Nizamnamesi"nin yürürlüğe girmesi ile tüm ülkeye yayılmıştır. Memleket Sandıklarının fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememesi, merkezi bir sisteme bağlı olmamaları nedeni ile 1883'de "Menafi Sandıkları" kurularak sandıklar merkezi otoriteye bağlanmıştır. 15 Ağustos 1888 yılında sandıklar yeniden organize edilerek aşağıdaki görevleri yerine getirmek üzere "Ziraat Bankası" kurulmuştur.

Kaynak: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

Osmanlı' da Tarım